

АКЫСЫЗ ЮРИДИКАЛЫК ЖАРДАМДЫН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ ЖАНА АНДА «PRO BONO» ТҮШҮНҮГҮН КОЛДОНУУ

*Оморова Г.С. улук окутуучу ОшМУ  
Бакыт кызы А. магистрант ОшКӨЭУ*

**Аннотация:** Юридикалык жардам – бул жарандардын жана юридикалык жактардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылууга жана коргоого багытталган, атайын түзүлгөн органдар – адвокатура, нотариустар, жеке детективдик жана күзөт кызматтары, коомдук бирикмелер жана башка органдар тарабынан ишке ашырылуучу иш чаралардын тутуму.

Бул макалада Акысыз укуктук жактан жардам көрсөтүүнүн түшүнүгү каралат жана ал түшүнүк боюнча илимпоздордун ойлору талданып «pro bono» түшүнүгүнө мисал катары салыштырмалуу анализделет.

**Ачкыч сөздөр:** юридикалык жардам көрсөтүү, укуктук жардам, адвокат, юстиция, Кыргыз Республикасынын Конституциясы, нотариалдык иш аракети.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БЕСПЛАТНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ И ПРИМЕНЕНИЕ ПОНЯТИЯ «PRO BONO» В НЕЙ

*Оморова Г.С. старший преподаватель ОшГУ  
Бакыт кызы А. магистрант ОшКУМУ*

**Аннотация:** Юридическая помощь – это система мероприятий, осуществляемых специально созданными органами-адвокатурой, нотариусами, частными детективными и охранными службами, общественными объединениями и другими органами, направленными на обеспечение и защиту прав и законных интересов граждан и юридических лиц.

В этой статье рассматривается понятие бесплатной юридической помощи и анализируются мнения ученых по этой концепции в сравнении с примером понятия «pro bono».

**Ключевые слова:** оказание юридической помощи, правовая помощь, адвокат, юстиция, Конституция Кыргызской Республики, нотариальная деятельность.

THE LEGAL BASIS OF FREE LEGAL AID AND THE APPLICATION OF THE CONCEPT OF "PRO BONO" IN IT

*Omorova G.S. senior lecturer of OSH State  
University  
Bakyt kyzy A. Master's student of OshKUIU*

**Annotation:** Legal assistance is a system of activities carried out by specially created bodies – lawyers, notaries, private detective and security services, public associations and other bodies aimed at ensuring and protecting the rights and legitimate interests of citizens and legal entities.

This article discusses the concept of free legal aid and analyzes the opinions of scientists on this concept in comparison with the example of the concept of "pro bono".

**Keywords:** legal aid, legal aid, lawyer, justice, Constitution of the Kyrgyz Republic, notary activity.

Профессионалдуу юристтин анын ичинде кээ бир адамдардын юридикалык кызмат көрсөтүүлөрү үчүн акы төлөй албаган учурларда акысыз пайдалануу мүмкүнчүлүгү жеке адамдын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоонун кепилдиктеринин бири болуп саналат. Ишмердүүлүктүн бул түрү эл аралык укукта бекер юридикалык жардам

көрсөтүү багыты катары көптөн бери белгилүү болгон “pro bono” (латын тилинен pro bono publico – коомчулуктун пайдасына, коомчулук үчүн) деген түшүнүккө кирет.[2]

Азыркы заманбап улуттук юриспруденцияда юридикалык жардам феноменин түшүнүүгө бир топ ыкмалар сунушталган, алар бул түшүнүктүн сунушталган аныктамаларында чагылдырылган. Юридикалык жардам боюнча мындай ар түрдүү көз караштардан улам келип чыккан, деп эсептейт В.Ю. Панченко:

1) юридикалык илимде жана практикада калыптанып калган терминологиялык көп түрдүүлүк жана сөздөрдү көп колдонуу негиздери;

2) каралып жаткан көрүнүштүн татаалдыгы жана ага байланыштуу юридикалык жардам көрсөтүүнүн өтө татаал кыйынчылыктары укук чөйрөсүндөгү иштин ар кандай түрү (адам укуктары, укук коргоо органдары ж.б.) же юридикалык иштин өз алдынча түрү катары анын негиздемеси;

3) юридикалык жардам түшүнүгү иш катары анын мазмунуна эмес, аны жүзөгө ашыруучу субъекттердин чөйрөсүнө негизделсе, илимде жана практикада субъективдүү мамиленин кеңири таралышы (мисалы субъекттерге таандуулугу көп учурда негизсиз ошол үчүн ачык-айкын божомолдоо ой пикирлери айтылыш керек);

4) юридикалык жардамды социалдык-укуктук реалдуулуктун феномени катары изилдөө процессинде юриспруденциянын категорияларынын тутумундагы «укуктук жардам» түшүнүгүнүн функциясына коргонуу, кызмат көрсөтүү, жактоо ж.б негизсиз чаташтырууга алып келет мазмуну жагынан окшош болсо да мааниси башка окшош көрүнүштөр.

5) юридикалык жардам жөнүндө билимдин - укуктун ар кандай тармактарына, тармактык юридикалык илимдерге жана академиялык дисциплиналарга бөлүнүүсү. Деп өзүнүн бекем укуктук жардам жөнүндө ой-пикирин айтып кеткен.[3]

Эл аралык укуктук актыларды талдоо тармактар боюнча акысыз юридикалык жардамдын үч формасын бөлүп көрсөтүүгө болот. [4, 189-198-б.].

1. Өкүлчүлүк формасы. Бул, мисалы, жалпысынан соттук өкүлчүлүккө же жазык иштери боюнча гана өкүлчүлүккө байланышкан субсидияланган юридикалык жардамдын мамлекеттик тутумунун алкагында адвокаттардын гана кызматы төлөнүүчү чөйрөлөрдөгү маселелерге тиешелүү.

2. Кеңеш берүү формасы. Жарандардын укуктук маалыматка толук жетүүсүн камсыздоо жана жарандардын укуктук көз караштан негизинде чечимдерди кабыл алуусу үчүн кеңеш берүү түрүндө түрүндө.

3. Аралаш форма. Акысыз юридикалык кызматтар оозеки консультациядан баштап юридикалык өкүлчүлүккө чейин юридикалык кызматтардын бардык спектрин камтыйт.

Юридикалык кызмат көрсөтүүлөр үчүн акы төлөй албаган адамдарга акысыз юридикалык жардам көрсөтүүнүн биринчи багыты 1948-жылдын 10-декабрындагы Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 11-беренесинде жалпы түрдө формулировкаланган. Анда кылмышка айыпталган ар бир адам өзүн коргоо үчүн бардык мүмкүнчүлүктөрү бар ачык сотто күнөөсү далилденмейинче күнөөсүз деп эсептелүүгө укуктуу деп жарыялайт.

**"Pro bono" берүү мүмкүнчүлүгүн караган жалпы эреже 1966-жылдын 16-декабрындагы "Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө" эл аралык пактыда [5] иштелип чыккан, анын 14-беренесинде ар бир адам өзүнө коюлган ар кандай айыптоолорду кароодо: толук тең укуктуулуктун негизинде жок дегенде төмөнкү кепилдиктерге ээ болуш керек:**

а). Мамлекет жана зарыл болгон учурда башка жакыр адамдарга юридикалык жардам көрсөтүү үчүн жетиштүү финансылык жана башка ресурстарды бөлүүгө тийиш;

б). адвокаттардын кесиптик бирикмелери бул кызматтарды, материалдык каражаттарды жана башка ресурстарды уюштурууга жана көрсөтүүгө катышууга чакырылган;

в). мамлекеттер жана адвокаттардын кесиптик бирикмелери жарандардын мыйзамдуу укуктары жана милдеттери, негизги эркиндиктерди камсыз кылууда адвокаттардын маанилүү ролу жөнүндө коомчулукка маалымдоо программаларын жайылтууга тийиш;

Экинчи кеңеш берүү формасы БУУнун Кылымштуулуктун алдын алуу жана укук бузуучуларга мамиле кылуу боюнча сегизинчи конгресси тарабынан кабыл алынган жана БУУнун Башкы Ассамблеясынын 45-сессиясында «Юристордин ролунун негизги принциптеринде» бекитилген. Акысыз юридикалык жардамдын аралаш формасы, биринчи кезекте, Америка Кошмо Штаттарынын укуктук системасы үчүн мүнөздүү.

Америка Кошмо Штаттарында бекер юридикалык жардам көрсөтүү практикасы 19-кылымдын аягында пайда болгон. «pro bono», түрүндө, ири шаарлардагы жеке юридикалык фирмалар аз камсыз болгон адамдарга акысыз юридикалык жардам көрсөтө баштаганда. Профессионалдык жоопкерчиликтин бир түрү катары Pro bono иши биринчи жолу 1969-жылы Америкалык адвокаттар ассоциациясынын (ААА) Кесиптик этика кодексинде айтылган. 1983-жылы 6.1 -моделдик эрежени кабыл алган, ага өзгөртүүлөр киргизилип, бүгүнкү күндө да күчүндө. Бул эрежеге ылайык, жеке практикада юристтер жылына акысыз жардам көрсөтүүгө 50 саат бөлүү сунушталат.

«Юридикалык жардам» түшүнүгүн аныктоодо көптөгөн ыкмалар бар, атап айтканда терминологиялык, мазмундук, субъективдүү жана функционалдык. Терминологияга жана мазмунуна кеңири кайрылалы.

Терминологиялык мамиле. Адабияттарда изилденип жаткан феноменге карата “юридикалык жардам”, “укуктук жардам”, “квалификациялуу юридикалык жардам”, “юридикалык кызмат”, “юридикалык кызмат көрсөтүү” терминдери колдонулат.[ 6]

«Юридикалык жардам» термини биринчи кезекте эл аралык укукта мамлекеттердин укуктук чөйрөдөгү кызматташуу мамилелерине карата колдонулат.

1.Юридикалык жардам – мыйзам тарабынан жөнгө салынуучу жана юридикалык каражаттар менен жүзөгө ашырылуучу процессуалдык иштин өзгөчө түрү катары жана юридикалык жардамды коомдук активдүү жүрүм-турумдун бардык формаларын, субъективдүү укуктарды камсыз кылууга жана коргоого багытталган каражаттардын жана методдордун бүтүндөй комплексин камтыган кеңири түшүнүк катары кароо сунушталууда. [7, 21-б.] Адвокат «юридикалык жардам» көрсөтүүчү жалгыз гана уникалдуу субъект деп эсептеген бир кыйла радикалдуу позиция да бар. Калган бардык адистер, кызмат адамдары эч кандай юридикалык жардам көрсөтүшпөйт. Алардын ишмердүүлүгүнө карата “юридикалык жардам” (же соттук жана (же) башка өкүлчүлүк боюнча квази-юридикалык жардам) жөнүндө гана сөз болот.

Бул учурда юридикалык жардам кызыкдар адамдын укуктук проблемасынын конкреттүү жагдайларынын системалуу мамилелерин талдабастан, ошондой эле аны чечүүнүн варианттарына жана натыйжаларына баа бербестен мыйзамдарды түшүндүрүүнү гана билдирет.[ 8, 18-19-б.]

Терминологиялык тактык үчүн бир кубулуш бир термин менен мүнөздөлүшү керек

"Юридикалык жардам" термининен эл аралык укукта ага берилген маанини калтыруу же бекемдөө жана юридикалык чөйрөдөгү жардамдын түрүн белгилөө үчүн "юридикалык жардам", "квалификациялуу юридикалык жардам" деген сөз айкаштары Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинде 4-пунктунда так туура көрсөтүлгөн. [9]. Юридикалык жардам – укуктарды коргоо. Н.Н. Миняйленконун көз карашы боюнча юридикалык жардам – бул укук субъекттерине өздөрүнүн субъективдүү укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын эң натыйжалуу коргоого мүмкүндүк берген юридикалык иштин өз алдынча түрү деп эсептейт.[10, 13-14-б.]

Юридикалык жардам – укуктарды коргоо. Н.Н. Миняйленконун көз карашы боюнча юридикалык жардам – бул укук субъекттерине өздөрүнүн субъективдүү укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын эң натыйжалуу коргоого мүмкүндүк берген юридикалык иштин өз алдынча түрү деп эсептейт. В.И. Ефименко юридикалык жардам – укуктарды

ишке ашыруу деген тыянакка таянат анын ой пикири боюнча, юридикалык жардам көрсөтүүнүн негизги мазмуну, «жарандардын же уюмдардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын анын ар турдуу формаларында ишке ашырууга көмөктөшөт».[11, 43-45-б]

Адабиятта юридикалык жардамды, коргоо үчүн жардам берүү жана жардам-ишке ашыруунун синтези катары чечмелөө сунушталат.

Э.С. Любобенконун көз карашы боюнча, «квалификациялуу юридикалык жардам алуу укугу – анын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын оптималдуу ишке ашырууда жана натыйжалуу коргоодо юридикалык жардам алуу - бул конституциялык кепилденген мүмкүнчүлүк алуу» деген пикирин билдирет.[12, 11-б.]

Кыргыз Республикасынын ыйгарым укуктуу аткаруу органынын милдеттерине региондо мамлекеттик түзүлүштү түзүү, анын түзүүчү органдарын жана уюмдарын түзүү, аларды каттоо, компетенцияны белгилөө жана албетте, иш-чараларды каржылоо кирет бул функциялар акысыз юридикалык жардам көрсөтүүнүн мамлекеттик системасынын бул катышуучуларына да тиешелүү. Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 10-августу № 91 “Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө” мыйзамда белгиленген ыйгарым укуктардын алкагында мамлекеттик органдарына Кыргыз Республикасынын аймагында акысыз юридикалык жардам көрсөтүүнүн мамлекеттик тутумунун катышуучуларынын өз ара аракеттенүү тартибин аныктоого ыйгарым укук берилген.[13]

Адвокаттар жана жеке нотариустар алардын өтүнүчү боюнча акысыз жардам көрсөтүүнүн мамлекеттик системасынын катышуучулары да боло ала тургандыктан, аткаруу бийлигинин органдары материалдык ресурстар менен камсыз кылуу, ошондой эле анын катышуучуларынын өз ара аракеттенүүсүн координациялоо аркылуу бул чөйрөдөгү ишин уюштурууга жана камсыз кылууга тийиш.

Жарандарга акысыз юридикалык жардам көрсөтүүдө адвокаттар «Кыргыз Республикасындагы Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө», ошондой эле «Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана Кыргыз Республикасындагы адвокатура жөнүндө» мыйзамды жетекчиликке алышат.[14]

Ар жылы Кыргыз Республикасынын Юстиция Министрлигинин өзүнүн официалдык сайтында ыйгарым укуктуу аткаруу органына акысыз юридикалык жардам көрсөтүүнүн мамлекеттик тутумунун ишине катышуучу адвокаттардын тизмесин жөнөтөт.

“Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө” мыйзамга ылайык калктын аз камсыз болгон жана аялуу катмарларындагы жарандар ошондой эле чет элдик жарандарга, жарандыгы жок адамдарга адвокаттын юридикалык жардамын акысыз алууга укуктуу” деп белгиледи 2022-жылдын 30-сентябрында, Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров адвокаттардын II Съездинде. Мамлекет башчысы өз сөзүндө төмөнкүлөрдү белгиледи: Адам укуктарын коргоо жаатындагы эл аралык укук адвокаттардын маанилүү ролун таануу менен бирге мамлекеттин белгилүү бир милдеттерин да белгилейт. Мисалы, эркиндигинен ажыратылып, камакка алынган адамдарга адвокатты камсыз кылуу; адвокаты жок адамдарды көз карандысыз жана компетенттүү коргоочу менен камсыздоо, ал тургай айрым бир учурларда, акысыз таап берүүнү кепилдеген юридикалык жардамдарды түзүү; ошондой эле жазык сот өндүрүшүндө коргоочу менен айыптоочу тараптардын тең атаандаштыгына мүмкүндүк берүү милдеттери бар. Ушул жылдын 11-апрелинде элибиз добуш берип кабыл алган Кыргызстандын жаңы Конституциясында эл аралык укуктун талаптары катары гана эмес, адвокатуранын конституциялык-укуктук статусу түздөн-түз бекитилди. 64-беренде адвокаттардын өз алдынча башкаруучу кесиптик жамааты катары адвокатуранын уюштурулушу жана ишмердүүлүгү, ошондой эле адвокаттардын укуктары, милдеттери жана жоопкерчилиги мыйзам менен аныкталат деп жазылган. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 61-беренесинин ченемдерине ылайык, ар бир адам квалификациялуу юридикалык жардам алууга укуктуу. Мыйзамда каралган учурларда юридикалык жардам мамлекеттин эсебинен көрсөтүлөт. 2021-жылга

адвокаттардын эмгегине акы төлөө үчүн такталган смета 74 212 000 сом өлчөмүндө бекитилген. Салыштырсак: мамлекет кепилдеген юридикалык жардамдын алкагында адвокаттардын эмгегине акы төлөөнүн бюджети 2018-жылы болгону 18 552 400 сомду түзгөн. Ошол эле учурда белгилей кетүүчү нерсе, ушул жылдын 1-сентябрына карата Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам көрсөтүү системасынын мамлекеттик реестрине болгону 422 адвокат кирген. Башкача айтканда, адвокаттык иш жүргүзүүгө лицензия алган адамдардын болжол менен 10 пайызы гана аз камсыз болгон жана аялуу катмардагы жарандарга мамлекет кепилдеген юридикалык жардам берүү системасында иштейт. Бул жагдай иш жүзүндө өлкөбүздүн алыскы региондорунда элдин көпчүлүгү зарыл учурларда мамлекет тарабынан көрсөтүлүүчү квалификациялуу юридикалык жардамды албай калууда дегенди билдирет. Муну Президенттин Администрациясына жарандардан кайрылуулар көп келип жатканы айгинелеп турат. Алардын көпчүлүк бөлүгү жарандык жана жазык иштери боюнча сот өндүрүшүнө тиешелүү болууда. Акысыз юридикалык жардам көрсөтүүгө жана жарандардын укуктук аң-сезимин жогорулатууга нотариус да белгилүү бир салым кошуусу керек.

Мыйзамдардан келип чыккандай, нотариус нотариалдык конторага конкреттүү нотариалдык аракеттерди жасоо үчүн кайрылган жарандарга гана акысыз юридикалык жардам көрсөтүүгө милдеттүү. Мындан тышкары бул, Кыргыз Республикасынын Нотариат жөнүндө мыйзамда мындай жардамдын белгилүү чектерин белгилейт. Мисалы, 21-берененин 2-пунктунда нотариус жеке жана юридикалык жактарга алардын укуктарын ишке ашырууга жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого көмөк көрсөтүүгө, алардын укуктарын жана милдеттерин түшүндүрүүгө, жасалган нотариалдык аракеттердин кесепеттери жөнүндө эскертүүгө милдеттүү. укуктук сабатсыздыкты алардын зыянына пайдаланууга болбойт. деп так туура белгиленген.[15]

Нотариустун кызматына дайындоо татаал тандоо процедурасынан өтүүнү талап кылгандыктан, нотариус көрсөткөн юридикалык жардамдын квалификациялуу экендигине кепилдик берилет. Нотариустардын мамлекеттик системага катышуусу бүтүмдүн шарттарын макулдашуу жана аны түзүү стадиясында болгон талаш-тартыштарды болтурбоого мүмкүндүк берет, бул жарандык-укуктук талаш-тартыштардын санын кыскартууга жардам берет. Ошондой эле нотариалдык аракеттер өзгөчө далилдөөчү күчкө ээ болгондуктан жана тараптардын чыныгы эркин чагылдыргандыктан, бул жарандык талаш-тартыштарды сотто кароого көмөктөшөт. Белгиленген соттук практиканын негизинде кызыкдар адамдын көрсөтмөлөрү нотариус институтун жокко чыгара албайт деген негиздүү тыянак чыгара алабыз. Макаланын корутундусунда менин жеке оюм боюнча, «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» Мыйзам жарандардын акысыз юридикалык жардам алуу укуктарын ишке ашырууга, ошондой эле жарандардын укуктук аң-сезиминин деңгээлин жогорулатууга байланышкан бардык көйгөйлөрдү чече алган жок. Бирок, ал мыйзамдык жактан акысыз юридикалык жардамды укуктук жөнгө салуунун жогорку деңгээлине көтөрдү. Мындан тышкары, мындай жардамга укугу бар жарандар аны бардык жерде алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

#### Адабияттар:

1. Правоохранительные органы: Учебник / под общ. ред. Н.А. Петухова и Г.И.Загорского. М.: Дашков и Ко. 2005. С.455
2. Юридический словарь [Электронный ресурс]. -Режим доступа: URL: <http://enc-dic.com/word/p/Pro-bono-128686.html>
3. Панченко В.Ю. Подходы к понятию «юридическая помощь» в современном отечественном правоведении. // URL: <http://www.center-bereg.ru/1309.html>.
4. Удалова Н.М. Оказание бесплатной юридической помощи в России и иностранных государствах // Образование и право. - 2013. - № 11 (51).

5. Международный пакт о гражданских и политических правах *Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года* [Электронный ресурс]. -Режим доступа: URL: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/pactpol.shtml](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml)
6. Юридический словарь [Электрондук ресурс]: URL: <http://enc-dic.com/word/p/Pro-bono-128686.html>
7. Милицук В.В. Взаимная правовая помощь по уголовным делам: общие условия оказания и формы (действующая практика и перспективы развития): Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001.
8. Бугаренко А.И. Теория, правовые аспекты и практика оказания гражданам бесплатной юридической помощи адвокатами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2010.
9. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (Кыргыз Республикасынын 2021 жылдын 5 майындагы Мыйзамы менен кабыл алынды) [Электрондук ресурс]: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213/10?cl=ky-kg&mode=tekst>
10. Миняйленко Н.Н. Право на юридическую помощь и механизм его обеспечения в современной России (теоретико-правовой аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб. 2000.
11. Ефименко В.И. Юридическая помощь гражданам и организациям: понятие и место в системе правоохраны // Актуальные проблемы законодательства и правоприменительной практики: Сб. ст. М., 1988
12. Любобенко Е.С. Конституционное право на получение квалифицированной юридической помощи и механизм его гарантирования: российский и зарубежный опыт: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2008.
13. Кыргыз Республикасынын “Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө мыйзамы 2022-жылдын 10-августу № 91 [Электрондук ресурс]: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112412/10?cl=ky-kg&mode=tekst>
14. Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы жана адвокаттык иш жөнүндө 2014-жылдын 14-июлу № 135 Кыргыз Республикасынын мыйзамы [Электрондук ресурс]: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/205356/70?cl=ky-kg&mode=tekst>
15. Кыргыз Республикасынын нотариат жөнүндөгү мыйзамы 30-май 1998ж № 70 [Электрондук ресурс]: URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/78>